

Přistupující státy Evropské unie: regionální diferenciace¹

Milan VOŠTA*

The EU Accessing Countries: Regional Differentiation

Abstract

The accession countries are characterized by a relative homogeneity, however the transformation process, which started at the beginning of the 90s, deepened regional disparities among the individual states.

The following passage deals with common features of regional structure such as the double dichotomy of regional differentiation. It includes the dichotomy center-periphery and the differences in regional development between western and eastern parts of the accession countries.

The analysis of the sectors NUTS II provides an overall picture of the economic situation in individual regions of the selected countries in relation to the EU. It also evaluates the position of every country and focuses on basic economic and social disparities in eight Central and East European countries (Czech Republic, Estonia, Lithuania, Latvia, Hungary, Poland, Slovak Republic, Slovenia).

Keywords: *region, regional disparities, regional structure, economic disparities, social disparities, east-west dichotomy, center-periphery dichotomy*

JEL Classification: O18, R11, R23, R58

1. Evropská regionální struktura a regionální politika v rozšiřující se Evropské unii

Evropa v současné době prochází velkými změnami, nejen politickými, ale i v oblasti regionální ekonomiky. Posun politických hranic směrem na východ je jedním z nejdůležitějších pohybů ve změně regionů v Evropě na počátku nového

* PaedDr. Milan VOŠTA, PhD., Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta mezinárodních vztahů, Katedra světové ekonomiky, náměstí W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3, Česká republika; e-mail: vosta@vse.cz

¹ Článok bol na publikovanie prijatý ešte pred vstupom desiatich štátov do Európskej únie (pozn. redakcie).

tisíciletí. Evropská unifikace a snížení významu hranic vytváří cestu k volnému pohybu osob, kapitálu, produktů a informací. Podobně i východní Evropa otevřela své hranice a postupně se začala zapojovat do dění v Evropě. Změny významu hranic nezpůsobují automaticky přístup k výhodám z volného pohybu všem zapojeným zemím. Snižování významu hranic znamená také otevírání regionálních politik novým sociálním, ekonomickým, technologickým a politickým vlivům.

Otázka budoucnosti evropských regionů v novém uspořádání Evropy záleží na mnoha faktorech. V regionální politice je nutné přistupovat s jistým stupněm individuality ke každému regionu, a to s ohledem na značné politické, ekonomické, sociální a kulturní odlišnosti. Regiony mají odlišný historický vývoj, geografickou polohu, přírodní podmínky, ekonomickou strukturu i demografickou a sídelní strukturu. Tyto faktory způsobují často velmi silné ekonomicko-sociální disparity. Vzájemné rozdíly mají tendenci se zvyšovat v prostředí tržní ekonomiky, globalizačního procesu a prohlubující se evropské integrace.

Evropská unie postupně zavádí opatření strukturálního charakteru, která mají za úkol limitovat uvedené trendy a méně rozvinutým regionům zajistit podmínky pro rychlejší rozvoj. Regionální a strukturální politika EU se zaměřuje na státy, do nichž plyne pomoc z kohezního fondu a na regiony NUTS II, které jsou podporovány ze strukturálních fondů. Po rozšíření EU budou rovněž přístupující státy příjemci této pomoci. Je nutné zdůraznit, že ekonomická úroveň přístupujících států je značně nižší než úroveň EU a jejich vstup bude znamenat podstatnou finanční zátěž pro rozpočet EU. Výdaje na regionální a strukturální politiku činí 34,2 % celého rozpočtu (r. 2002).

Teritorium přístupujících států se v mnoha aspektech vyznačuje pouze relativní homogenitou, transformační proces probíhající od počátku 90. let vytvořil na hospodářských mapách přístupujících zemí výrazné *disparity*. Hlavní a urbanizované oblasti získávaly při tomto procesu ekonomickou sílu na rozdíl od periferních, odlehlých a zemědělských oblastí.

Výjimkou je pozitivní vývoj v těch příhraničních oblastech, které sousedí s EU (např. Niederbayern a Sachsen). Potřeba regionální politiky vychází z rostoucích disparit, které mohou ohrozit ekonomickou a politickou stabilitu jednotlivých přístupujících zemí. Obecně jde zejména o následující disparity: *západ – východ, centrum – periferie, město – venkov, příhraniční oblasti EU – ostatní hraniční území*.

Regionalizace Evropy, která přesahuje nejen hranice států, ale i bývalých bloků, jistě ovlivní vývoj v nejbližších desetiletích. Je pravděpodobné, že bude v brzké době možné pozorovat zeslabování státní identity především u velkých států a kulturní, politická, ale i ekonomická identita menších administrativních jednotek bude narůstat.

V současném období je možné vidět riziko dalšího narůstání *rozdílů mezi oblastmi rychlého rozvoje a málo rozvinutými regiony*. Právě silné regiony budou mít z vytvořeného volného vnitřního trhu největší výhody [7, s. 45 – 50]. Jde většinou o centrální regiony s malými vzdálenostmi mezi výrobcem a trhem, rozvinutou infrastrukturou, vysokým stupněm urbanizace a rozhodujícím přílivem zahraničních investic. Otázkou je, za jak dlouho budou okrajové a periferní regiony schopné dosáhnout dynamiku vyspělých oblastí.

Regionální disparity v jednotlivých zemích podstatně ovlivňuje diferencované působení expozice zemí vůči západním sousedům. Pozitivní vliv na ekonomickou pozici regionů v přístupujících zemích má blízkost ekonomicky vyspělých regionů v členských státech EU.

Na územní diferenciaci přístupujících států EU má nesporný vliv sousedství s Evropskou unií. Je zřejmé, že nejvíce těží z výhodné geografické polohy **Česká republika**. Z této vynikající expozice může profitovat podstatně rozsáhlejší část země, než je obvyklé v ostatních přístupujících zemích, za významného spolupůsobení turistiky i komerčně vysoce atraktivního postavení Prahy.

V případě **Slovenska** může z výhodné geografické polohy významně získat pouze Bratislava a zprostředkovaně i její okolí. Fenomén geografické polohy se zde projevuje i ve srovnání Západního a Východního Slovenska jako regionů NUTS II.

Ještě mnohem silnější je vliv expozice vůči západu na území **Maďarska** a projevuje se výraznými regionálními disparitami. Logickou výjimku představuje Budapešť a region Střední Maďarsko. Rakousko zřejmě nemůže být pro Maďarsko to, co pro Českou republiku Německo.

Z uvedené geografické polohy zatím tak výrazně neprofituje **Polsko**, jehož západní regiony sousedí s novými spolkovými zeměmi Německa. Přesto lze i v Polsku pozorovat diferenciaci země ve srovnání s venkovským periferním severovýchodem a silnější ekonomickou pozici v urbanizovaných a západních regionech.

Rovněž expozice **Slovinska** působí v blízkosti Itálie a Rakouska pozitivně. Nelze však pozorovat jednoznačnou dichotomii ve směru západ – východ. Geografická poloha hlavního města na křižovatce panevropských dopravních koridorů zesiluje jeho ekonomickou pozici, podobně pozitivně působí i expozice pobřežního regionu.

Z uvedené výhodné geografické expozice zatím nemohou významněji profitovat pobaltské státy – **Estonsko, Litva a Lotyšsko**. V případě Litvy a Lotyšska je však nutné zdůraznit významné hospodářské vazby na Rusko a Bělorusko, v Estonsku se výrazně projevuje blízkost Finska. Ve všech třech zemích potom lze hovořit o pozitivním působení zejména přímořské polohy, díky které jsou Litva a Lotyšsko důležitými tranzitními zeměmi (např. pro ruskou ropu).

Na základě dosavadního vývoje vybraných přístupujících zemí lze sledovat regionální disparity zejména ve sféře hospodářské produkční schopnosti a podnikatelské vitality, a tudíž i životní úrovně a sociální situace obyvatel. Další prohlubování regionálních disparit může způsobit poruchy v transformačním procesu a zvyšovat náklady na jeho průchodnost a realizaci. Obraz problémových regionů, které svůj handicap získaly strukturálními deformacemi v komunistické éře – ale také díky nevýhodné geografické poloze, je ve všech analyzovaných přístupujících zemích zřetelný. Zhoršující se regionální rozdíly vzbuzují oprávněné obavy, že regionální politika bude v budoucnosti vyžadovat stále větší pozornost.

Regionální problematice přístupujících zemí EU je v současné době věnována velká pozornost. Důvodem je blížící se rozšíření EU, jejíž teritorium se přijetím všech 10 přístupujících států rozšíří o 53 regionů NUTS II (včetně Malty a Kypru 55 regionů). Problémem je, že 50 budoucích regionů (včetně Malty 51 regionů) má v současné době nižší HDP na obyvatele, než je 75 % průměru EU (EU 15).

Publikované údaje o regionálním HDP na obyvatele pro rok 2000 potvrzují hlavní trendy týkající se konvergence, tak, jak jsou v současné době nastaveny. Regionální rozdíly mezi jednotlivými členskými státy EU 15 pokračovaly ve svém zmenšování, avšak nepodařilo se odstranit vnitřní regionální disproporce v současné EU 15. Přetrvávající vnitřní rozdíly v ekonomické úrovni uvnitř jednotlivých členských států vyžadují pokračování v regionálním rozvoji v celé EU. Rozšíření Evropské unie, která bude zahrnovat 25 členských států (EU 25), představuje bezprecedentní výzvu pro její konkurenceschopnost a vnitřní soudržnost. Je třeba zvážit několik faktorů, které budou mít nepochybně vliv na budoucí politiku koheze. Mezi ně patří:

- ***Zvětšení ekonomických rozdílů uvnitř EU:*** rozpětí v HDP na obyvatele mezi 10 % obyvatel žijících v nejvíce prosperujících regionech a stejným procentuálním množstvím populace žijícím v nejméně prosperujících regionech bude více než dvojnásobné.

- ***Geografický posun ve struktuře rozdílů:*** v EU s 25 zeměmi bude žít 116 miliónů lidí reprezentujících asi 25 % celkové populace, v regionech s HDP na obyvatele menším než 75 % průměru EU oproti 68 miliónům lidí, tedy 18 % celkového počtu obyvatel EU s 15 členskými státy. V rozšířené EU (EU 25) budou 4 z 10 občanů s nižším HDP žít v regionech patřících k existujícím členským státům (EU 15), zatímco zbývajících 6 budou příslušníky regionů přístupujících zemí.

- ***Méně výhodná situace v zaměstnanosti:*** jestliže průměrná zaměstnanost v přístupujících zemích se má vyrovnat průměrné úrovni současné EU, bude nutné vytvořit tři milióny nových pracovních míst. Zejména negativní je trend v dlouhodobě vyšší nezaměstnanosti mládeže.

Jiné faktory však demonstrují ekonomický potenciál rozšířené EU. Všeobecně platí, že přistupující země mají vyšší míru ekonomického růstu než současné členské země EU a celkově přispějí k nárůstu průměrné úrovně vzdělanosti v EU. Lidé s nižší úrovní vzdělanosti budou nadále koncentrováni v regionech jižního křídla EU.

Regionální rozdíly v průběhu roku 2000 ve většině členských států EU mírně rostly. Pozorování regionálních rozdílů v období 1995 – 2000 ukázalo, že rozpětí regionálního HDP na obyvatele se zvětšilo o více než 5 procentních bodů či více ve Finsku, Švédsku a v Irsku. Nicméně však došlo v členských státech ke konvergenci a obecné rozdíly mezi regiony EU se v letech 1995 – 2000 nezměnily. Hrubý domácí produkt na obyvatele v regionech zahrnutých pod Cíl 1² byl v roce 2000 na úrovni přesahující 71 % průměrného HDP na obyvatele EU 15 a oproti předchozím letům se téměř nezměnil. Konvergence je více patrná v pětileté periodě 1995 – 2000, přičemž se rozpětí v příjmech zužuje na 1,5 procentního bodu. Mezi regiony způsobilými pro Cíl 1 se rozpětí od roku 1989 zúžilo na 2 procentní body, což odráží pozitivní vliv strukturálních fondů, zvláště v dlouhodobé perspektivě.

Po rozšíření EU dojde k markantnímu zvětšení regionálních disparit v HDP na obyvatele. Poměr v HDP na obyvatele v 10 % nejbohatších a v 10 % nejchudších regionů v roce 2000 byl 2,6 v EU 15, zatímco v EU 25 je to 4,4 a v EU 27 dokonce 6,0.

V roce 2000 mělo 48 regionů ze současných členských států EU představujících 18 % populace EU 15 (68 miliónů osob) HDP na obyvatele pod 75 % průměru EU 15 – tj. aktuální práh na podporu podle Cíle 1. V rozšířené EU klesne pod 75% hranici celkově 67 regionů, reprezentujících 26 % celkové populace (116 miliónů osob). Ze současných členských států bude jen 30 regionů mít HDP na obyvatele pod 75% prahem ve srovnání s průměrným HDP na obyvatele EU 25 (který je o 13 % nižší). Týká se to 12 % aktuální populace EU 15 (47 miliónů). V rozšířené EU na 27 členů (kde je průměrný HDP na obyvatele o 18 % nižší než v EU 15) by se nárok na podporu týkal dokonce pouze 18 regionů v současných členských státech EU, což představuje 6 % evropské populace (24 miliónů) [3, s. 10].

Aktuální programové období regionální politiky výrazně ovlivňuje rozšíření EU o země střední a východní Evropy. Přistupující země se zřejmě stanou jakýmsi protipólem jižního křídla EU. Po rozšíření bude EU mít dvě problematické periferie: *jih a východ svého nového území*. Je otázkou, jaký dopad bude rozšíření mít právě na jižní Evropu jako celek, zda přinese určitou rivalitu, nebo bude nalezeno kompromisní řešení mezi oběma oblastmi.

² Cíl 1: Podpora rozvoje a strukturálního přizpůsobování regionů, jejichž vývoj zaostává za ostatními. Finanční pomoc v rámci Cíle 1 je určena pro regiony velikostí NUTS II, jejichž HDP na obyvatele je menší než 75 % průměru EU.

V důsledku vstupu nových členů do EU dojde díky *statistickému efektu k poklesu průměrného HDP na obyvatele v EU o 13 %* [3, s. 25], což bude mít vliv na plánovanou reformu regionální a strukturální politiky. Jestliže je v současném období podmínkou pro zařazení regionů NUTS II do Cíle 1 HDP na obyvatele do 75 % průměru EU, je zřejmé, že snížení průměrného HDP na obyvatele EU vlivem statistického efektu mnoho regionů ze skupiny Cíle 1 vyřadí. Podmínku pro zařazení pod Cíl 1 pravděpodobně v budoucnu nesplní pro příští plánovací období řada jihoevropských (Murcia, Asturias, Kentriki Makedonia) a německých (Sachsen, Thüringen) regionů NUTS II, ale i rakouský Burgenland či Merseyside ve Velké Británii, jak uvádí nově publikovaný materiál Evropské komise [3, s. 25]. Otázkou zůstává, jak se bude v následujících letech vyvíjet hospodářství uvedených regionů. Některé regiony by 75 % evropského průměru dosáhly v blízké době i bez vlivu rozšíření. Pro zmíněné regiony NUTS II ale každopádně platí, že v příštím plánovacím období nebudou splňovat podmínku zařazení do Cíle 1 z důvodu konvergence k současné EU, nebo pouze v důsledku poklesu průměrného HDP na obyvatele EU.

Další regiony EU 25 jsou zatím od hranice 75 % EU vzdáleny a po rozšíření tuto hranici nedosáhnou. Čím rychlejší konvergenci budou regiony vykazovat, tím více hrozí, že se jich statistický efekt rozšíření bude týkat. U nejslabších regionů NUTS II EU 25 nelze předpokládat v nejbližších letech překročení 75% hranice a měly by být nadále řazeny do skupiny Cíle 1.

Dosavadní tvrzení vycházejí z dosud dostupných údajů úrovně regionálního HDP na obyvatele v roce 2000. Pokud bude Evropská komise postupovat v příštím plánovacím období (2007 – 2013) tak jako před obdobím aktuálním a bude-li plánovací období takto dlouhé, bude zřejmě v roce 2006 vybírat regiony zařaditelné do Cíle 1 podle úrovně HDP na obyvatele z let 2001, 2002 a 2003.

Lze konstatovat, že podle dostupných zdrojů se statistický efekt východního rozšíření dotkne přímo 18 regionů NUTS II současných členských států EU, které přesáhnou 75% hranici průměrného HDP EU 25. Takže ze současného počtu 48 regionů NUTS II by pod Cíl 1 bylo zařazeno pouze 30 regionů NUTS II současné EU 15. Celkový počet regionů oprávněných čerpat zdroje z Cíle 1 by však byl včetně nových členských států 67 (EU 25).

Uvedená tvrzení vycházejí ze současné podoby regionální a strukturální politiky EU, kterou čeká zásadní reforma a ze stávajících pravidel pro zařazování regionů do skupiny Cíle 1. *V návrhu Evropské komise existují čtyři možné scénáře pravidel zařazování regionů NUTS II do skupiny Cíle 1:*

1. zachování současného kritéria 75 % průměrného HDP na obyvatele EU 25, používat ale odlišná kritéria zařazení pro současné regiony Cíl 1, které by utrpěly statistickým efektem rozšíření;

2. zachování současného kritéria 75 % průměrného HDP na obyvatele EU 25, zavedení přechodné pomoci pro současné regiony NUTS II Cíle 1, které by utrpěly statistickým efektem rozšíření;

3. zavedení nového kritéria výše HDP na obyvatele, nad 75 % průměru EU 25, čímž by byl eliminován statistický efekt rozšíření;

4. zavedení dvou kritérií pro zařazování regionů NUTS II do skupiny Cíle 1: jedno pro stávající členy a druhé pro přístupující země [2, s. 27].

V nejnovějších zdrojích publikovaných Evropskou komisí se v současné diskusi v roce 2003 jeví jako nejpravděpodobnější pouze dvě varianty, přičemž větší podporu má první varianta [3, s. 25 – 26]:

1. *zachování současného kritéria pro zařazení do skupiny Cíle 1: HDP na obyvatele do 75 % průměru EU a zavedení dvou typů přechodné pomoci: pro současné regiony, jejichž HDP na obyvatele překročí 75 % průměru EU 15 a pro regiony, které postihne statistický efekt rozšíření a jejichž HDP na obyvatele bude vyšší než 75 % průměru EU 25, avšak současně nepřesáhne 75 % průměru EU 15;*

2. zvýšení stropu nad 75 % průměru HDP na obyvatele EU 25 tak, aby byl úplně vyloučen statistický efekt rozšíření.

Je pravděpodobné, že po rozšíření bude EU pokračovat v regionální a strukturální politice v dnešní podobě. Prioritou by měly i nadále zůstat nejméně vyspělé regiony zařazené pod Cíl 1, přičemž rozhodující část této skupiny budou tvořit regiony přístupujících zemí. Zařazování do skupiny Cíle 1 bude zřejmě upraveno podle prvního scénáře, zachován by měl být ohled na ultraperiferní polohu a zavedena by mohla být i některá doplňková kritéria (např. míra zaměstnanosti či nezaměstnanosti, produktivity práce, úbytek obyvatelstva).

Konsensus existuje ve věci minimální finanční dotace, která je určena ze společného rozpočtu na budoucí regionální a strukturální politiku. Ta by měla po roce 2006 dosahovat minimálně 0,45 % HDP EU. Otevřených zůstává řada otázek, které je nutné vyřešit do konce roku 2005 tak, aby další rok mohla proběhnout vyjednávání a nové sedmileté programové období mohlo začít v lednu 2007.

2. Regionální disparity vybraných přístupujících států

Analýza v regionálním průmětu NUTS II³ poskytuje celkový obraz ekonomické pozice jednotlivých regionů vybraných přístupujících států ve vztahu k Evropské unii. Zároveň hodnotí jejich postavení v rámci každého státu a směřuje

³ NUTS – *Nomenclature of the Territorial Statistical Units*; NUTS II – územní jednotka odpovídající úrovni středního územně správního členění příslušného státu. Její rozloha se u menších států srovnatelných s ČR pohybuje mezi 3 – 10 tis. km², počet obyvatel je mezi 1 – 2 mil.

k odhalení základních ekonomických a sociálních disparit ve vybraných osmi přístupujících státech (Česká republika, Estonsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Polsko, Slovensko a Slovinsko) a v komparaci s průměrnými hodnotami EU dokumentuje jejich zaostávání za regiony NUTS II v Evropské unii (EU 15).

Jako srovnávací nástroje jsou použity následující indikátory:

- a) *HDP na obyvatele v paritě kupní síly,*
- b) *podíl regionu na celkovém vytvořeném HDP příslušného státu,*
- c) *struktura zaměstnanosti s akcentem na zemědělství a služby,*
- d) *míra nezaměstnanosti.*

Při zhodnocení faktorů, které ovlivňují regionální obraz, byla vzata v úvahu skutečnost podstatně odlišného charakteru regionů v jednotlivých zemích. Obecně se regiony v lidnatějších a v rozlohou větších zemích vyznačují rozsáhlejším teritoriem i větším počtem obyvatel než regiony v zemích menších a jejich srovnatelnost může být do jisté míry problematická. Rozlišovací schopnost u velkých regionů (např. Mazowiecké vojvodství v Polsku s více než 5 mil. obyvatel) je jiná než u malých regionů (např. Jižní Podunají v Maďarsku s necelým milionem obyvatel), avšak regionální diferenciaci v analyzovaných státech vykazuje společné faktory a podobné rysy a trendy. Je nutné připomenout, že vnitřní struktura některých regionů, a to zejména centrálních, výrazně ovlivňuje statistické ukazatele postavením hlavního města. Tak je tomu v Mazowieckém vojvodství (Varšava), ve Středním Maďarsku (Budapešť), Bratislavském kraji, v regionu Praha, ale i v Estonsku, Lotyšsku a Slovinsku.

a) Analýza *HDP na jednoho obyvatele v paritě kupní síly* ukazuje jednoznačně zaostávání přístupujících zemí za Evropskou unií. Jestliže v roce 2000 dosahovala v EU hodnotu HDP na obyvatele 22 603 eur [1, s. 4], pro skupinu deseti přístupujících zemí uváděl Eurostat pouhých 11 194 eur (49,5 % průměru EU). Analyzovaná skupina osmi vybraných přístupujících států vykazala při nezapočítání Kypru, Malty, Rumunska a Bulharska HDP na obyvatele 10 296 eur. Jak již bylo uvedeno, pouze tři regiony NUTS II ze sledované skupiny osmi přístupujících států dosahují 75 % úroveň průměru EU; jsou to regiony: *Bratislava (97,5 %)* a *Střední Maďarsko (75,6 %)*. Region *Praha (121 %)* přesahuje jako jediný z regionů všech 12 kandidátských zemí průměr EU (EU = 100 %; 27 354 eur na obyvatele) [1, s. 4].

Naopak nejméně rozvinutým regionem NUTS II je *Lubelské vojvodství* v Polsku, které vykazuje úroveň 26,6 % průměru EU (6 019 eur). V měřítku celé skupiny kandidátských států jsou však nižší úrovně charakteristické pro některé bulharské a téměř všechny rumunské regiony.

Při porovnání regionálního ukazatele HDP na obyvatele v paritě kupní síly ve vztahu k příslušnému státu (HDP stát = 100 %) pro úroveň NUTS II dosahuje

Praha 215 %, Bratislava 213 %, Střední Maďarsko 152 % a Mazowiecké vojvodství 152 % národního průměru. Nejnižší hodnotu v porovnání s národním průměrem představuje maďarský region Severní Maďarsko (64 % průměru Maďarska).

Celkově lze vyvodit závěr, že *regionální disparity na úrovni NUTS II jsou ze sledovaných zemí největší na Slovensku a v České republice, kde rozdíly nejbohatšího regionu od nejméně rozvinutého činí 136 %, resp. 135,3 %. V Maďarsku a Polsku je regionální struktura z tohoto pohledu poněkud vyrovnanější a odchylka zde představuje 85 %, resp. 84 %. Slovensko, Litva, Lotyšsko a Estonsko vystupují jako samostatné regiony NUTS II a srovnání na stejné regionální úrovni tedy není možné [3, tab. 1].*

Tabulka 1

Regionální disparity podle HDP na obyvatele (nejvyspělejší a nejzaostalejší region NUTS II a NUTS III, stát = 100 %) v letech 1999 a 2000

Stát	Nejvyspělejší region NUTS II	HDP/obyv. stát = 100 %	Nejzaostalejší region NUTS II	HDP/obyv. stát = 100 %	Rozdíl
Polsko	Mazowiecké voj.	151.6	Lubelské vojvodství	68.5	83.7
Maďarsko	Střední Maďarsko	152.3	Severní Maďarsko	67.0	85.3
Slovensko	Bratislava	213.3	Východní Slovensko	77.2	136.1
Česko.	Praha	215.4	Střední Morava	80.0	135.4
	NUTS III		NUTS III		
Slovensko	Střední Slovensko	134.0	Pomurska	77.0	57.0
Litva	Vilnius	136.0	Taurages	60.0	76.0
Estonsko	Severní Estonsko	159.0	Centrální Estonsko	58.0	101.0
Lotyšsko	Riga	162.0	Latgale	39.0	123.0

Pramen: [5; 11].

b) *Podíl regionu na celkovém vytvořeném HDP příslušného státu* dokumentuje velmi ilustrativně pozici regionu a rovněž v případě vybraných přístupujících států může být chápán jako určité kritérium vyrovnanosti regionální struktury. Detailní analýza *regionální heterogenity* je důležitým ekonomickým ukazatelem potenciálu příslušného území. Snižování regionální heterogenity lze posuzovat podle výsledků aplikace regionální politiky (zřetelně v případě využití strukturálních fondů a kohezního fondu EU).

V analyzovaných přístupujících zemích má z tohoto pohledu *nejméně příznivou pozici v rámci státu v úrovni NUTS II region Střední Maďarsko, který vytváří 43,1 % úhrnného HDP Maďarska. Poněkud vyrovnanější regionální strukturu vykazuje Slovensko, kde se Západní Slovensko podílí na HDP Slovenska 32,3 %. Praha přispívá 24,8 % na celkovou tvorbu HDP v České republice. Díky existenci řady srovnatelně velkých a ekonomicky silných center je ještě vyrovnanější regionální struktura v Polsku, kde podíl Mazowieckého vojvodství na HDP Polska je 19,9 %.*

Obdobně lze provést analýzu i pro *nejslabší regiony* v jednotlivých státech. Podlaské vojvodství vytváří pouze 2,4 % celkového HDP Polska, *Jižní velká pláň* se podílí 7,3 % na celkovém HDP Maďarska. V České republice vytváří nejmenší podíl na celkovém HDP země region *Severozápad* (9,0 %). Na HDP Slovenska se nejméně podílí *Střední Slovensko*, které vytváří 21,2 % celkového HDP země [5].

Pro státy, které představují samostatné regiony NUTS II (Estonsko, Litva, Lotyšsko, Slovinsko), byly obdobné disparity vymezeny na základě regionální analýzy na nižší úrovni NUTS III,⁴ stejnou metodiku používá při aplikaci strukturálních fondů Evropská unie.

Kromě pobaltských republik (Estonska, Lotyšska a Litvy) a Slovinska bylo v této úrovni zhodnoceno i Slovensko, neboť menší regiony NUTS III poskytují přesnější regionální analýzu. Ukazatel HDP podstatně zvýrazňuje ekonomickou pozici centrálních regionů v Estonsku a Lotyšsku. Severní Estonsko (Tallin) vytváří 56 % celkového HDP Estonska a podíl Rigy na celkovém HDP Lotyšska je 47 %. V porovnání s těmito zeměmi se jeví vyrovnanější regionální struktura v Litvě, ale i ve Slovinsku a na Slovensku. Regiony Bratislava, Střední Slovinsko i Vilnius (Litva) přispívají zhruba 20 – 30 % do celkového HDP jednotlivých států.

Na nižší regionální úrovni NUTS III je ve všech analyzovaných zemích (Estonsko, Lotyšsko, Litva, Slovinsko, Slovensko) podíl nejslabšího regionu pod hranici 10 %. Na Slovensku vytváří Prešovský kraj 9,1 % HDP země. I ostatní státy hodnocené v úrovni NUTS III vykazují nejslabší regiony s podílem vždy do 10 % HDP daného státu. Z tohoto pohledu je však zcela nejslabší pozice regionu Zaslavská, který se podílí 1,9 % na celkovém HDP Slovinska.

Velikost odchylek mezi nejsilnějším a nejslabším regionem podle jejich podílu na celkovém HDP v každé analyzované zemi jsou *přímým determinantem ho-mogenity či heterogenity regionální struktury* jednotlivých států. Také podle zjištěných rozptýlů v úrovni NUTS II se jeví jako *nejvyrovnanější regionální struktura na Slovensku*, kde naměřený rozptýl představuje 11,1 %, v *Polsku činí 17,4 %*. Největší odchylka mezi nejsilnějším a nejslabším regionem NUTS II podle jejich podílu na celkovém HDP státu je v *Maďarsku, kde dosahuje 35,9 %*. Pro srovnání je v *České republice* naměřený rozdíl mezi Prahou (24,8 % celkového vytvořeného HDP ČR) a regionem Severozápad (9 %) 15,8 %.

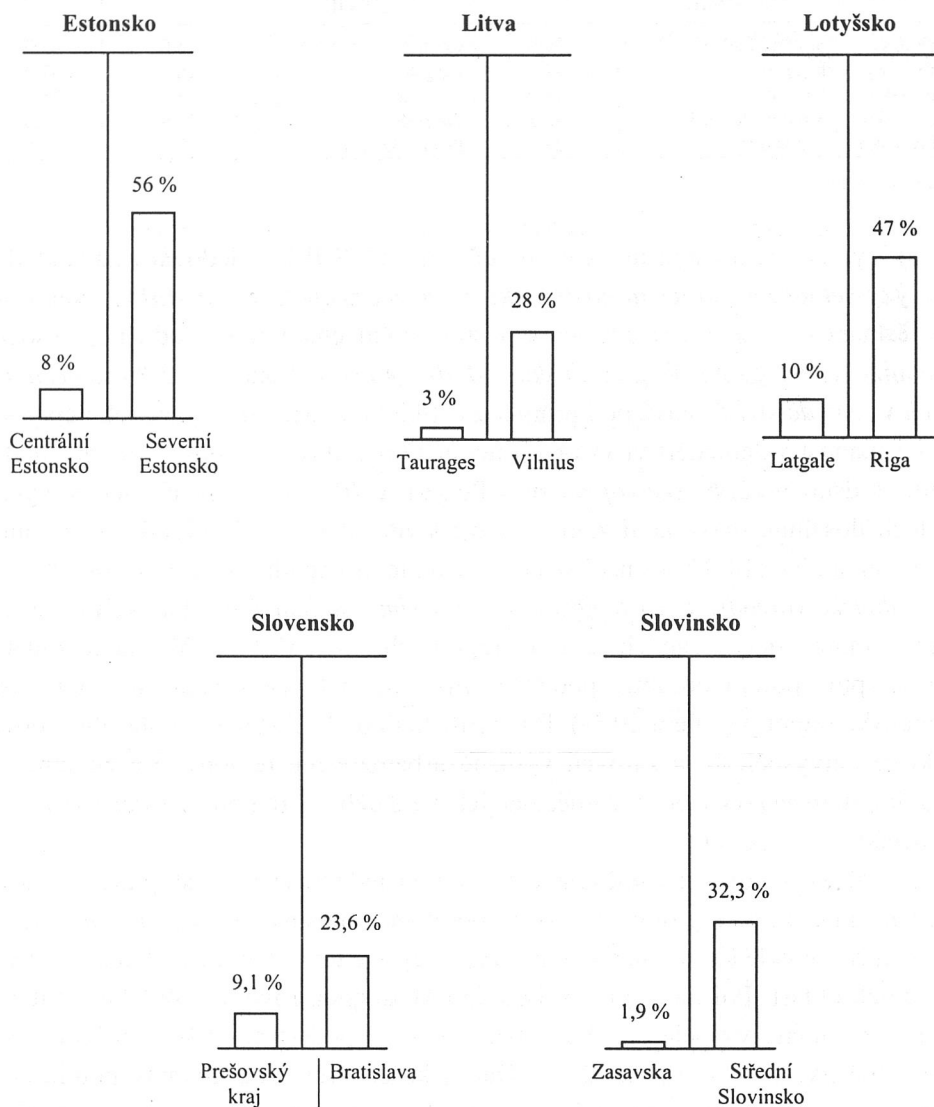
V pěti analyzovaných státech na úrovni NUTS III opět vykazuje největší regionální homogenitu území *Litvy*, kde naměřená odchylka mezi regiony s nejvyšším a nejnižším podílem na celkovém HDP státu představuje 25 %.

⁴ NUTS III – územní jednotka, která většinou odpovídá úrovni nižšího územně správního regionu státní správy (okresy, kraje), obvyklá rozloha je 1 – 3 tis. km², počet obyvatel je 200 – 400 tis.

Naopak největší rozptyl je tradičně v Estonsku (48 %) a Lotyšsku (37 %). Je zajímavé, že i na nižší úrovni NUTS III se potvrzuje regionální vyrovnanost Slovenska, kde měřená odchylka vykazuje pouze 14,5 %.

Graf 1

Nejslabší a nejsilnější regiony NUTS III podle podílu na celkovém vytvořeném HDP státu (1999)

Tabulka 2

Disparity mezi nejslabším a nejsilnějším regionem (NUTS II, NUTS III) podle podílu regionů na celkovém HDP v jednotlivých státech v letech 1999 a 2000

Stát	Nejsilnější region NUTS II	Podíl na HDP státu (%)	Nejslabší region NUTS II	Podíl na HDP státu (%)	Rozdíl (%)
Maďarsko	Střední Maďarsko	43.1	Jižní Podunají	7.3	35.9
Polsko	Mazowiecké	19.9	Podlaské	2.4	17.4
Slovensko	Západní Slovensko	32.3	Střední Slovensko	21.2	11.1
Česko	Praha	24.8	Severozápad	9.0	15.8
	NUTS III		NUTS III		
Estonsko	Severní Estonsko	56.0	Centrální Estonsko	8.0	48.0
Litva	Riga	47.0	Latgale	10.0	37.0
Lotyšsko	Vilnius	28.0	Taurages	3.0	25.0
Slovinsko	Střední Slovinsko	32.3	Zasavska	1.9	30.4
Slovensko	Bratislava	23.6	Prešovský kraj	9.1	14.5

Pramen: [5; 11].

c) Výrazné regionální disparity na úrovni NUTS II lze sledovat i na základě analýzy *sektorové zaměstnanosti s akcentem na zemědělství a služby*. Nejnížší zaměstnanost v *agrárním sektoru* vykazují svým charakterem odlišné, vysoce urbanizované regiony. Region *Střední Maďarsko* se dokonce s 1,5 % *zaměstnaných v zemědělství* dostává pod průměr EU (4,3 % v roce 2000), naopak nejvyšší zaměstnanost v zemědělství vykazují nejméně rozvinuté regiony. Nejvyšší hodnotu představuje *Lubelské vojvodství* v Polsku se 40,2 %. V dalších sledovaných státech dosahuje maximální zaměstnanost v zemědělství v Maďarsku v regionu Jižní velká pláň (14,9 %) a na Slovensku v regionu Západní Slovensko (8,9 %).

Lubelské vojvodství je i regionem s *nejnižším podílem* zaměstnaných ve *službách* v rámci analyzovaných osmi přístupujících států (39,8 %). V celé kandidátské skupině potom dosahují podstatně nižší hodnoty zaměstnanosti v terciéru rumunské regiony (kolem 20 %). Průměrné hodnoty EU (66,8 %) přesahují opět některé nejvyspělejší, a zároveň výrazně urbanizované regiony. Ve zkoumané skupině mají *nejvyšší podíl* zaměstnaných ve službách regiony *Praha* (77,7 %) a *Bratislava* (73,2 %).

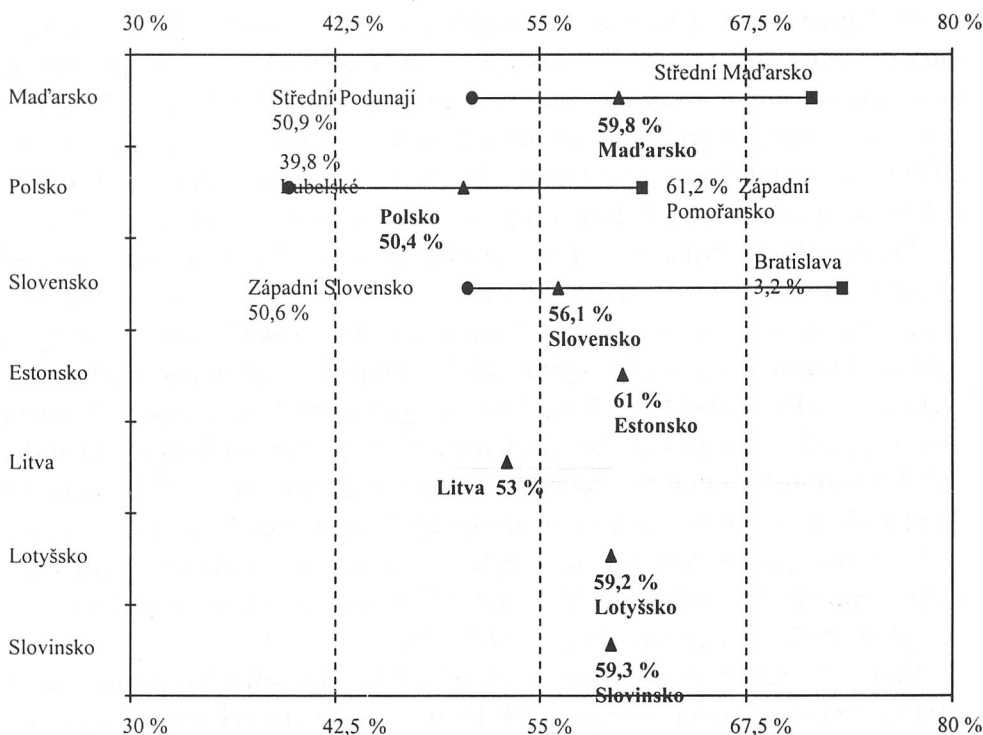
Z analýzy sektorové zaměstnanosti v rámci jednotlivých přístupujících států lze zaznamenat, že regiony s vysokým podílem zaměstnanosti v *primárním sektoru* patří obvykle k těm chudším. Nejvýrazněji lze tento fenomén sledovat u východních oblastí Polska či jihovýchodního Maďarska, rovněž Lotyšsko a Litva, které jsou méně vyspělé než Estonsko, vykazují podstatně vyšší zaměstnanost v zemědělství (17 % resp. 20,2 %). Odchylka od průměrné hodnoty podílu zaměstnaných v zemědělství je největší v Polsku, kde je zaměstnanost v primárním sektoru v Lubelském vojvodství o více než 20 % vyšší než vykazuje průměr států (průměr Polska = 18,8 %). Naopak, jak Slovensko tak Maďarsko vykazují rozptýl 5 % resp. 5,1 %. V České republice bylo pro srovnání v roce 2000

zaměstnáno v zemědělství 5,2 % ekonomicky aktivních obyvatel, nejnižší podíl vykazovala Praha (0,7 %) a nejvyšší region Jihovýchod (7,8 %).

Nízký podíl zaměstnanosti v *sekundárním sektoru* příliš nevypovídá o struktuře regionu, protože je nutné porovnat podíl zaměstnanosti v primárním a terciárním sektoru. Velmi *nízké hodnoty* tak vykazují *zemědělská vojvodství Lubelské a Podlaské*, ale rovněž *Mazowiecké vojvodství a region Bratislava* (vždy mezi 20 – 25 %). Naopak, *vysoké podíly* zaměstnaných v průmyslu jsou charakteristické pro regiony s těžkým průmyslem, těžbou, probíhající restrukturalizací klíčových průmyslových odvětví, vysokým stupněm urbanizace a zdevastovaným životním prostředím. Příkladem je *Slezské vojvodství se 47,7 %* obyvatel zaměstnaných v průmyslu nebo *Střední Podunají s 42,7 %*.

Graf 2

Regionální disparity (NUTS II) – zaměstnanost ve službách k průměru vybraných přístupujících států bez ČR (2000)

Pramen: Sestaveno podle [4].

Vysoká zaměstnanost v *terciárním sektoru* přináší prosperitu zejména do centrálních regionů s hlavními městy – *Střední Maďarsko, Praha a Bratislava* – či do výhodně geograficky situovaného *Západního Pomořanska*. Na regionální

úrovni NUTS II je nejvyšší podíl ekonomicky aktivních obyvatel zaměstnaných ve službách v Praze (77,7 %) a v regionu Bratislava (73,2 %). V Maďarsku je to region Střední Maďarsko (71,4 %) a v Polsku Západní Pomořansko (61,2 %). Praha přesahuje průměrnou hodnotu České republiky o 22,9 %, Bratislava o 17,1 % průměr Slovenska, Střední Maďarsko průměr Maďarska o 11,6 % a Západní Pomořansko průměr Polska o 10,8 %. Velký rozptyl hodnot regionů s maximální a minimální zaměstnaností v terciárním sektoru je charakteristický pro Slovensko, kde odchylka činí 25,5 %, Maďarsko vykazuje rozdíl 20,5 % a Polsko 21,4 %. Pro srovnání s Českou republikou je největší zaměstnanost ve službách v Praze (77,7 %) a nejnižší v regionu Střední Morava (48,6 %) [4]. Zjištěný rozptyl v ČR dosahuje 29,1 procentních bodů. Ve všech osmi sledovaných zemích nepřesahuje na úrovni NUTS II 50% zaměstnanost ve službách 8 polských vojvodství (regionů NUTS II), včetně Lubelského vojvodství, jehož podíl 39,8 % obyvatel zaměstnaných v terciárním sektoru je zároveň polským minimem.

d) Regionální analýza dalšího základního makroekonomického indikátoru – *míry nezaměstnanosti* – ukazuje jak výrazné odlišnosti ve srovnání s průměrnou nezaměstnaností v EU, tak difference na regionální úrovni NUTS II v rámci analyzovaného teritoria přistupujících států. Zatímco Evropská unie uváděla v roce 2000 průměrnou míru nezaměstnanosti 8,4 %, míra nezaměstnanosti deseti kandidátských zemí včetně ČR, Bulharska a Rumunska dosahovala úrovně (12,4 %).

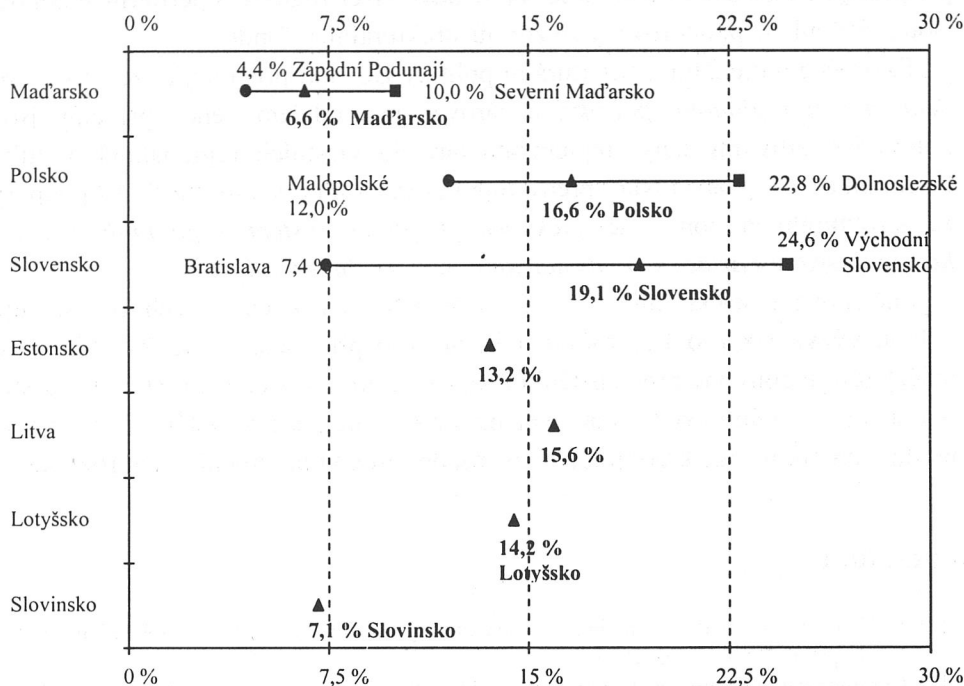
Z vědeckého hlediska je zajímavé zjištění, že *pouze 7 regionů ve zkoumané skupině sedmi přistupujících států (bez České republiky) má nižší nezaměstnanost, než je průměr EU*. Včetně ČR, Rumunska a Bulharska je tento počet vyšší a jde o 19 regionů. Ve skupině vybraných 7 přistupujících států (bez ČR) jsou to regiony: Střední Maďarsko (5,5 %), Střední Podunají (5,2 %), Západní Podunají (4,4 %), Jižní Podunají (7,9 %), Jižní velká pláň (5,1) v Maďarsku; Slovinsko (7,1 %) a Bratislava (7,4 %). Nejnižší míru nezaměstnanosti v celé kandidátské skupině deseti zemí střední a východní Evropy vykazovala Praha (3,4 %). Naopak většina regionů NUTS II se pohybovala naměřenou hodnotou analyzovaného ukazatele nad průměrem EU (8,4 %) a nejvyšší míru nezaměstnanosti uváděl region Východní Slovensko (24,6 %) [4].

Při hlubší analýze míry nezaměstnanosti v rámci jednotlivých přistupujících států bylo zjištěno, že mezi regiony NUTS II s nejnižší a s nejvyšší mírou nezaměstnanosti v osmi vybraných státech existují poměrně značné rozdíly. *Největší rozdíl* byl naměřen na Slovensku mezi *Východním Slovenskem a Bratislavou* (15 %) a v Polsku mezi Dolnoslezským a Malopolským vojvodstvím 10,8 %. Rozdíl mezi regionem s nejvyšší (Moravskoslezsko) a nejnižší (Praha) mírou nezaměstnanosti v České republice v roce 2000 činil 11,8 %. Podstatně vyrovnanější regionální strukturu nezaměstnanosti vykazovalo Maďarsko, kde byla

naměřena odchylka mezi *Západním Podunajím a Severním Maďarskem* (5,6 %). Pro státy představující samostatné jednotky NUTS II byly v analýze využity údaje pro úroveň NUTS III a byly zjištěny odchylky mezi 7,5 – 9,6 %.⁵

Graf 3

Regionální disparity (NUTS II) v míře nezaměstnanosti ve vybraných přístupujících státech bez ČR (2000)

Pramen: Sestaveno podle [4].

Závěr

Země střední a východní Evropy procházejí od roku 1990 etapou ekonomických a společenských změn, které vrcholí jejich vstupem do EU a začleněním do evropských struktur. V transformačním období došlo na základě mnoha ekonomických, sociálních, demografických a geografických faktorů k diferencovanému vývoji v jednotlivých přístupujících zemích, a to především na regionální úrovni. Lze tedy konstatovat, že z provedené socio-ekonomické analýzy vyplývá jednoznačné prohloubení regionálních disparit v prostoru vybraných přístupujících států EU.

⁵ V dostupných pramenech Eurostatu nejsou uvedeny aktuální údaje pro regionální úroveň NUTS III v Estonsku. Regionální analýza této úrovně vychází z údajů pro Litvu, Lotyšsko a Slovinsko.

I když státy střední a východní Evropy vykazují řadu homogenizujících znaků, existují mezi nimi, a především mezi jednotlivými regiony *velké ekonomické a sociální difference*. Zavádění regionální politiky reaguje na základní požadavek *prostorově rovnoměrného rozvoje*, jakožto i předpokladu *harmonického hospodářského růstu celé ekonomiky*. Oblasti se ztíženými výchozími podmínkami vlastního vývoje, jako jsou zaostávající regiony, regiony procházející restrukturalizací klíčových odvětví či regiony s periferní polohou, jsou právě cíleně podporovány ze zdrojů strukturálních fondů.

Existence regionální a strukturální politiky EU nutí přistupující země *k zavádění aktivní regionální politiky*, a zároveň je modelem, jehož principy jsou potom jednotlivými státy implementovány do vlastních regionálních politik. Podmínkou pro poskytování předvstupní pomoci a po vstupu do EU i podpory ze strukturálních fondů je *efektivně fungující systém regionální politiky harmonizovaný s principy a mechanismy strukturální politiky EU*.

Začleňování strukturálních fondů v nových členských státech představuje velkou výzvu jak pro Evropskou unii, tak pro příjemce. Evropská unie musí nalézt zdroje potřebné pro zajištění efektivní politiky koheze a přistupující země budou muset velmi rychle reagovat na výzvu integrace v systém, který nebyl navrhován pro ně, ale který jim nabízí zásadní projekt urychlení jejich rozvoje.

Literatura

- [1] BEHRENS, A.: Statistics in Focus. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2003, č. 1.
- [2] Communication from the Commission – First Progress Report on Economic and Social Cohesion, COM (2002). Brussels: Commission of the European Communities 2002.
- [3] Communication from the Commission – Second Progress Report on Economic and Social Cohesion. COM (2003) 34 Final. Brussels: Commission of the European Communities 2003.
- [4] Eurostat: Employment and Labour Market in Central European Countries. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities 2001.
- [5] Eurostat New Release, říjen 2003 <www.statistics.sk>.
- [6] Eurostat Yearbook 2002. The Candidate Countries. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities 2002.
- [7] KARLSSON, I.: Evropa a národy. Bratislava: Academic Electronic Press 1998.
- [8] Regions: Statistical Yearbook. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Union 2001.
- [9] Regions: Statistical Yearbook. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Union 2002.
- [10] Statistical Yearbook on Candidate and South-East European Countries. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities 2001.
- [11] Statistical Yearbook on Candidate and South-East European Countries: Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities 2002.
- [12] <www.europa.eu.int>; <www.euroskop.cz>; <www.ksh.hu>; <www.lda.lt>; <paiz.gov.pl>; <www.stat.ee>; <www.statistics.sk>.